

שכרון הכוח של הקונסול הכללי מנדלש:
ניסיון להבנת הפסיכולוגיה של הטוב
(ט י ו ט ה)
אבשלום אליצור

החיים עוצמים את עיני המתים. עכשיו יפקחו המתים את עיני החיים.
פתגם אוקראיני

התאווה הבלתי-מרוסנת לכוח, ובעיקר לכוח לפגוע ולהטיל אימה, היא אחד המניעים ההרסניים ביותר בנפש האדם ועל כן נחקרה הרבה ע"י הפסיכולוגיה. אבל מה מתרחש בנפשו של אדם המתמכר לכוח להיטיב? מי שחקר שנים רבות את מקורותיו הנפשיים של הרוע [], טבעי שירצה גם להבין מה עושה אנשים מסוימים לטובים כל כך.

ניסיון מסוג זה מעורר תמיד התנגדויות מובנות, בדומה לניסיון בנושא ההפוך. אם ננסה להבין מתוך סיפורי חיהם הקשים (והדומים כל כך) של היטלר, סטאלין וסדאם חוסיין את הסיבות לרצחנותם, יתקוממו אנשים בטענה שניתוח כזה עלול להוציאם פחות אשמים ואפילו לגרום לנו לרחם עליהם. כך גם ההיפך: העיסוק בנבכי נפשו של אדם טוב נראה כגזל ממנו את הזכות הפשוטה שנאהב ונעריך אותו על מעשיו. עוד פחות תנעם לנו התוצאה אם יצביע הניתוח על דמיון בין גבורת האיש הטוב לבין מעשיהם של פושעים שהצטיינו אף הם במעשי גבורה. קוהוט [], במאמרו הידוע על האומץ, התייחס לבעייתיות זו:

המחקר הפסיכואנליטי של אומץ-הלב בהיסטוריה אינו עניין של מה בכך. כשאנו בוחנים את אישיותם והתנהגותם של אנשים אמיצי-לב במיוחד, אלה אשר כבודדים מקריבי-עצמם-על-מזבח-אמונתם (martyrs) דבקים באמונות, שלכאורה הן חסרות-תקווה וחסרות-ערך, קיימת האפשרות שאנו עוסקים באנשים מופרעים מבחינה נפשית. אין לי כל ספק שישנן דוגמאות של אנשים מופרעים ביותר, אשר בוחן המציאות שלהם הוכרע על-ידי מחלה פסיכוטית, שיישאבו לתפקיד של מקריבי-עצמם-על-מזבח-אמונתם מטעמים פוליטיים, אידיאולוגיים או דתיים. לעתים קרובות אנשים כאלה ייענשו בהבלטת-יתר על-ידי המשטר הממוסד ואילו בטווח הארוך יזכו בהילה של קדושה. לאחר מכן ייצא שמם לתהילה על-ידי הדורות הבאים אסירי התודה. דמויות כאלה, תהא דרגת החומרה של מחלתם הפסיכולוגית אשר תהא, עשויים לשמש בתפקיד המוזר של שעירים לעזאזל או של אויבי העם לגבי מי שהכוח בידיהם, ושל קדושים מעונים וגיבורים לגבי האופוזיציה חסרת-האונים. באופן אנלוגי, כפי שהראה מיטשרליך (1967), החברה תבחר במנהיגים לא רציונאליים לשאת באחריות לביצוע מטרות שמאוחר יותר, יחזרו ויתכחשו להן לאחר היעלמו של המנהיג. אנו נוטים להתייחס למשאלת ההישרדות כדבר ראשון במעלה אצל היחיד הנורמאלי, במיוחד כשהתנהגותו אינה משרתת כל תכלית מעשית ומובילה למוות. אולם המייצג הטיפוסי של גבורה והקרבה היסטוריות אין לראות בו בהכרח פתולוגי, כשמעריכים אותו מנקודת מבטה של פסיכולוגיית-המעמקים, אף כי בדרך כלל תיתכן נוכחות חולפת של אי-אלו מרכיבים אבנורמאליים בוטים במחשבותיו, וחרף טבעם הלא-מציאותי לכאורה של מעשיו.

אכן, גם פושעים הם לפעמים גיבורים, והגבול בין ההרואי והפתולוגי אינו ברור כפי שהיינו רוצים. אומץ פיעם לא רק בצעיר הארמני שנקם את נקמת עמו בטלעת פשה, ובאיכר האלמוני שניסה לחסל את היטלר,

אלא גם ברוצחיהם של גאנדי, קינג ורבין. אם שיפוטנו המוסרי מבדיל בין האנשים הללו, האין בידי הפסיכולוגיה לומר לנו מה ההבדל בין גילויי האומץ שלהם?

לא האומץ, אם כן, הוא החידה המעסיקה אותנו אלא החמלה והאהבה שהפichו אותו. האיש בו עוסק מאמר זה היה לא רק גיבור אלא גם איש טוב מאוד. זו בפשטות כותרת אחת הביוגרפיות שלו: *Um Homem Bom* [], וכותרת המשנה של ביוגרפיה אחרת: *A Good Man in Evil Times* []. מאוד רוצה אני לדעת מהיכן צמח טוב זה.

חלק ראשון: איש במקום שאין אנשים

בין הבוודדים שהאירו את אפלת אירופה בימי השואה מונה אתר "יד ושם" [] כמה דיפלומטים שפעלו נגד הוראות ממשלותיהם, וכמה מהם שילמו על כך מחיר כבד. כאלה היו ראול ולנברג השוודי, ששילם בחייו על התערבותו למען יהודי הונגריה, צ'יונה סוגיהארה, קונסול יפאן בליטא, שפוטר ממשרתו בשל עזרתו ליהודי המקום, והסיני פנג-שאן הו, הקונסול הכללי של סין בווינה, שננזף על האשרות שהעניק ליהודים. נספח המסחר הנאצי בקופנהאגן גיאורג דוקוויץ סיכן את חייו כשהעביר אזהרה ליהודי דנמרק על הכוונה לשלחם להשמדה. אנחל סאנס בריז, נציג ספרד בבודפשט, וסלאח א-דין אולקומן, הקונסול הכללי של טורקיה ברודוס, יצאו בלא פגע מפעולותיהם להצלת יהודים, למרות שהיו שייכים למדינות הציר. שגריר ברזיל בצרפת, לואיז' מֶרְטִינֶז' דֶה סואנזה דֶנְטֶש, שחילק אף הוא אשרות בסיטונות, ניצל מעונש רק בשל היותו פנסיונר.

דיפלומטים אלה הצילו יחד כ-200,000 יהודים, חמישית המיליון. לו היו עוד כמה כמותם, היו ממדי השואה קטנים בהרבה.

על אחד מהם עברה הכוס עד תום וגם על בני-ביתו לא פסחה. שם האיש הזה אֶרִישְׁטִידֶש דֶה סואנזה מֶנְדֶש דו אַמָרְל אי אַבְרָנְשֶש (Aristides de Sousa Mendes do Amaral e Abranches). זמן רב כיסו עליו השתיקה והשכחה, וגם כיום מעטים מדי יודעים עליו ועל פעלו.

א

הוא נולד בכפר קֶבֶנֶש דֶה וִירְיָטו בצפון פורטוגל, בן, כפי שמעיד שמו, למשפחת אצולה. אדוק היה בדתו הקתולית, אבל התפאר כי מוצאו הוא מהאנוסים []. אביו, ז'וֹזֶה, היה שופט בבית-משפט לערעורים, שנערץ על המקומיים בשל הגינותו ודאג לרווחת האסירים. האם, מֶרְיָה אֶנְזִ'לִינָה, הייתה אישה קפדנית ששלטה במשרתי הבית ביד רמה. שלושה ילדים נולדו להם, הראשון והשני תאומים. סֶזָר דֶה סואנזה מֶנְדֶש נולד לפני חצות, ב-18 ביולי 1885, ואֶרִישְׁטִידֶש כשעה אחריו, ועל כן נרשם הבכור כמבוגר מתאמו ביום אחד ותמיד ראה עצמו אחראי ל"קטן". סֶזָר היה השקול והרציני בין השניים ואֶרִישְׁטִידֶש האופטימי והבדחן. הם היו תאומים זהים טיפוסיים, שאהבו להתלבש בצורה דומה ולעשות הכול יחד, וכמובן גם לעשות תעלולי החלפה כדי לשטות בסובבים אותם.

יחד למדו השניים משפטים באוניברסיטה העתיקה של קואִימְבֶּרָה, ויחד סיימו בציונים כמעט זהים. כיוון שבשניהם פעם יצר הנדודים, כיאה לעם יורדי-ים (אחיהם השלישי, ז'וֹזֶה פֶּאֻלוֹ, אכן נעשה לרב-חובל), החליטו יחד לפנות לקריירה לא משפטית אלא דיפלומטית, והתקבלו יחד לשירות החוץ של פורטוגל, מקצוע שהפריד ביניהם כשפנו איש-איש לתפקידיו בשורת מדינות בעולם, מברזיל עד יפאן, אבל נפשותיהם נשארו קשורות.

התאומים, הוריהם והאח הקטן

בקואִימְבֶּרָה למד עם התאומים סטודנט צעיר מהם, אֶנְטוֹנִיו דֶה אוֹלִיבֵיֶרָה סֶלְזָר, שהתעתד תחילה להיות כומר, התמנה מאוחר יותר לפרופסור לכלכלה, אחר כך נבחר לשר האוצר במשטר הצבאי שהחליף את המונרכיה, ולבסוף לראש הממשלה ולמעשה הדיקטטור ששלט במדינה בעזרת ה"פונדה" (משטרת הביטחון). התאומים תמכו במשטר.

אַרְיֶשְׁטֵינְשׁ קיווה כי סְלֶזֶר ישיב את המלוכה לפורטוגל ויחזק את ערכי הכנסייה והמשפחה. סְזֶר כיהן במשך כשנה (33-1932) כשר החוץ בממשלה הראשונה של ה"אַשְׁטֶדוּ נֹבּוּ (המדינה החדשה)". באחת מישיבות הממשלה הביע דעה בזכות חינוך החובה וסְלֶזֶר התנגד לדבריו בכעס. כעבור כמה ימים צלצל הטלפון בלשכת שר החוץ. סְלֶזֶר דיבר. "ברצוני להודות לך על שירותך, השר". סְזֶר שאל את מנכ"ל משרדו לפשר ההודעה. הוא הודיע לך שכבר אינך שר, הסביר לו הפקיד. זו הייתה ההתנגשות הראשונה בין שליט פורטוגל לבין האחים.

אַרְיֶשְׁטֵינְשׁ נשא את דודניתו ואהובת נעוריו ששמה היה כשם אמו, אַנְזֵ'לִינָה. "זִינִי", אישה פשוטה, לבבית וחזקה, עתידה הייתה להתגלות כמשען איתן לבעלה בתפקיד הגדול שציפה לו. ארבעה-עשר ילדים נולדו לזוג במהלך נדודיהם בעולם. מתוך גאווה במורשתם הקפידה אַנְזֵ'לִינָה לתת לילדיה שיעורים בפורטוגזית. אחרי שירות בגויאנה הבריטית ביקש אַרְיֶשְׁטֵינְשׁ חופשת מחלה, כנראה בשל מלאריה. אחרי החלמה של כמה חודשים בג'ינֵ'יה שבספרד חזר לשירות, הפעם לזנזיבַר, שם הרבה לנסוע בשטחי החסות הבריטיים והצליח מאוד בתפקידו. על פעולותיו לקירוב בין מדינות האזור זכה לעיטור גבוה מסולטאן זנזיבַר, שאף שימש כסנדקו של הילד השישי, זִ'רְלָדוּ.

בתקופה זו אירעו הסתבכויותיו הראשונות עם הממונים עליו, שהשעוהו על רקע דעותיו המלוכניות. תגובתו של אַרְיֶשְׁטֵינְשׁ להתנכלות הייתה מתריסה: הוא תבע ממעבידיו לפנות אליו בשם האצולה המלא שלו, דֶה סוֹאוֹזָה מֶנְדֶשׁ דוֹ אֶמְקֵל אִי אַבְרָנְשֶׁשׁ. עד מהרה הוחזר לשירות. ב-1922, כששירת בסן-פרנסיסקו, נקלע לעימות עם בני הקהילה הפורטוגזית במקום על שסירבו לתרום למוסד צדקה, הריב גלש לתקשורת המקומית, דבר שהכעיס פעם נוספת את משרד החוץ הפורטוגזי.

בכפר הולדתו קֶבֶנְשׁ בנה אחוזה מפוארת למשפחתו ההולכת וגדלה. עתה החלו להופיע גם מצוקותיו הכספיות, כפי שניתן ללמוד ממכתביו לתאמו הבכור בהם ביקש עזרה כספית בנושאים שונים, כמו פסל ענק של ישוע בחצר האחוזה. השילוב הזה של משפחה הולכת וגדלה, פזרנות ילדותית ונדיבות גורפת, עתיד להביא קשיים גוברים שילווהו בשנים הבאות.

ב

כשהתמנה לקונסול כללי בבלגיה עברה המשפחה לגור ליד אנטוורפן, שם נולדו ילדיו השלושה-עשר, ז'ואָאוּ פֶּאוּלוּ, והארבעה-עשר, קֶקֶל, בעוד שני האחים והאחות הגדולים כבר למדו באוניברסיטת אנטוורפן. הילדים זכו לכינויים כמו "הברזילאי", "הקליפורני" ו"האפריקני" על-פי מקומות לידתם. הבן לואִישׁ פִּיֶלִיפֶה סיפר איך נסעו פעם לחופשה בדנמרק ברכב המשפחתי המשונה שהותקן במיוחד עבורם על-ידי חברת "פורד". שומרי הגבול הדנים, שלא ידעו מה לעשות עם הגדוד הרעשני, עיכבו אותם שעה ארוכה עד שווידאו כי המדובר אמנם במשפחה. אהבתו של דֶה סוֹאוֹזָה מֶנְדֶשׁ לילדיו התבטאה גם במורים הרבים למוסיקה וציור שהיו מגיעים מדי שבוע לבית המשפחה ללמד את הילדים. הוא עצמו, שאהב לשיר, היה משמש כזמר ומנצח בחגיגות המשפחה. הוא הרבה להצחיק את ילדיו, ולפעמים אף שלח אותם לשליחיות דיפלומטיות קטנות במקומו. לצד אלה, חונכו ילדיו לפנות אליו בפניית-הכבוד המסורתית "וֹסָה" (אתם) במקום "טו (אתה)" ולנשק את ידו כל לילה לפני לכתם לישון. באנטוורפן זכה בחיבתו של המלך ליאופולד השלישי, ולמרות שהיה רק בן חמישים התמנה לראש הסגל הדיפלומטי. בתשע [עשר?] שנות מגוריהם בעיר הפך ביתו מקום אירוח לאנשי מעלה רבים שהזדמנו לבירה, ביניהם איינשטיין, ידידה של המלכה אסטריד.

אושרה של המשפחה העליזה הזאת נקטע ב-1934. הם התאספו לחגוג את סיום לימודיו של הבן השני, מְנוֹאֵל, כשלפתע צנח חתן השמחה ארצה ללא רוח חיים עקב מפרצת פתאומית. הבן השלישי ז'וֹזֶה, שהיה קשור מאוד לאחיו, שקע בדיכאון. אסון פקד גם את סְזֶר דֶה סוֹאוֹזָה מֶנְדֶשׁ, שבאותה תקופה איבד את בנו

הבכור שהיה גם עוזרו הדיפלומטי. לא עברו חודשים אחדים והמוות לקח מאָרִישְׁטִידֶשׁ גם את רָקֵל בת השנה וחצי. שני הארונות הובאו לקבורה באחוזת המשפחה בקֶבֶנְשׁ. האב השבור ביקש ממעבידיו העברה למזרח הרחוק. לבקשה ענה סְלֶזֶר עצמו: דֶּה סוּאוּזָה מְנֶדֶשׁ יוצב כקונסול כללי בבורדו שבצרפת. פעמיים חזר הקונסול וביקש העברה למקום אחר, לשוא.

ג

המשפחה עברה לבורדו. והנה דבר מוזר אירע לשמרן ירא-השמיים. הוא התאהב. לאנדראה סִיבִיאֵל, צרפתייה עליזה כבת עשרים שהתייתמה בקטנותה, היה מזה זמן רב חלום בלתי-כמוס שעליו סיפרה לכל חברותיה: להתחתן עם קונסול. רומאן קודם עם דיפלומט אפריקני הסתיים באכזבה ועתה הייתה העלמה להוטת לנסות להגשים את חלומה שנית. היא התאהבה בֶּדֶה סוּאוּזָה מְנֶדֶשׁ, שהלך שבי אחרי יופייה העדין ושירתה הערבה, והרתה לו. הקונסול ביקש פעם מִפְּדֶרוֹ נונו ללכת לסרט "עם גברת אחת" – באותה טבעיות בה נהג לבקש מילדיו למלא את מקומו באירועים דיפלומטיים באנטוורפן – רק שהפעם התברר לבן כי יצא לבילוי עם אהובת אביו.

ד

בספטמבר 1939 פלשה גרמניה לפולין. בריטניה וצרפת הכריזו עליה מלחמה, ובתגובה הלמה גרמניה בכל שכנותיה שנפלו בפניה בזו אחר זו. דֶּה סוּאוּזָה מְנֶדֶשׁ הסיע את ילדיו לאחוזת המשפחה בפורטוגל ברכב המשפחתי, שהתהפך באמצע הדרך ללא נפגעים. אתו בבורדו נותרו עתה אֶנְדְּרֵאָה והבנים הגדולים ז'וֹזֶה, עדיין ממאן להתנחם על אחיו, ופְּדֶרוֹ נונו, ששב להשלים את בחינותיו.

ה

אימה ירדה על קצֶה הדרום-מערבי של אירופה. מיליוני פליטים שנמלטו מהכיבוש מאוסטריה, פולין, צ'כוסלובקיה, בלגיה, הולנד ושאר הארצות הכבושות זרמו אל צרפת כמו אל תוך משפך ענקי והצטברו להמון מבוהל, מלוכלך ורועש שגדש את הדרכים שבאזור החוף. כאן מפתן חצי-האי האִיִּקְרִי, ושם, מעבר לפירנאים, שוכנות ספרד ופורטוגל, שממשלותיהן הרודניות הן בנות-ברית להיטלר ועל כן בטוחות מפני פלישה. מי שיצליח להגיע לערי הנמל הפורטוגזיות שעל חוף האוקיאנוס האטלנטי יוכל להפליג משם אל האמריקות ולהציל את נפשו. רבים פנו אל עיר הנמל מארסיי, משם הפליגו בים התיכון למרוקו ומשם, בעיקוק רחב, חזרו באוניות ללִיז'בּוּזֶה, ממנה יכלו לשוב ולצאת לאוקיאנוס. אבל צרפת הייתה הולכת ונכבשת, ואחרי פאריז נפלה גם מארסיי. עתה נותרו רק ערי הגבול המערביות שבקצה המשפך ההולך ומצטמצם.

אל בּוֹרְדוֹ, העיר הגדולה שעל האוקיאנוס ליד גבול צרפת-ספרד, זרמו הפליטים בעגלות, בכלי-רכב שננטשו בצדי הדרכים ולבסוף במנוסה רגלית, דוחפים ורומסים איש את רעהו. כל אלה היו מטרה קלה למסרשמידטים של הלופטנאָף, שהיו טסים בגובה גגות הבתים מעל השיירות, טובחים במקלעיהם בהמון הצורח בתבהלה וממלאים את הדרכים בגופות. העיר הפכה למחנה פליטים מאולתר. גילויי אנטישמיות, שמעולם לא היו, כידוע, נדירים באזור זה, החלו גואים. מקומות ההפלגה, שמחיריהם האמירו פתאום, כבר נתפסו כולם ע"י העשירים, וכך נותר רק המעבר בדרך היבשה לפורטוגל כישועתו האפשרית של ההמון. אלפי יהודים הצטופפו סביב בתי-הכנסת של בורדו, שואלים זה לזה איה מקום הקונסוליה הפורטוגזית. שם, בבית מספר ארבע-עשרה בקֶה (רציף) לוֹאִי השמונה-עשר, היו לשכת הקונסול ומעון השרד של ד"ר דֶּה סוּאוּזָה מְנֶדֶשׁ, שטרם ידע על גודל הניסיון העומד לבוא עליו.

כשהחל הקונסול הכללי לטפל בבקשות הפליטים היו לפניו הוראות ברורות של סֶלְזֶר (שהיה לא רק "ראש הממשלה" אלא גם שר החוץ) ב"חוזר מס' 14" מה-13 בנובמבר 1939: אין להעניק אשרות ל"יהודים שגורשו מארצותיהם", ל"חסרי מדינה" ול"כאלה שאינם יכולים לשוב לארצות מהן באו". הייתה זו אם כן היתממות, במקרה הטוב, כששלח הקונסול בקשה לאישור ויזה לפליט יהודי מווינה עם משפחתו, ובו-בזמן נתן את האשרה למפרע. התשובה שהגיעה מליין'בוֹאָ הייתה כמובן שלילית וכך נרשמה הפרת-המשמעת הראשונה. בפברואר היה זה רופא ספרדי ממתנגדי המשטר בארצו שנרשם להפלגה לבוליביה. שוב שלח דָּה סוֹאוֹנָה מְנָדֶשׁ בקשה לאישור, שוב העניק מיד את האשרה כדי שהאיש לא יפסיד את ההפלגה ושוב הגיעה תשובה שלילית. כשהגיע הפליט לליין'בוֹאָ נשלחה נזיפה לקונסוליה. לואִישׁ סֶמְפִּי, מנכ"ל משרד החוץ, הזהיר במפורש מפני "מעשיו של כבודו, המחייבים הזהרות וגינויים חוזרים ונשנים". ללא ספק הבין הקונסול את חומרת מעמדו בעיני השלטון. "אין לי בעיות עם מצפוני" כתב לאחיו, אז שגריר בוורשה.

עד סוף מאי כבר הצטופפו בגן הקונסוליה אלפי פליטים, בהם אנשי צבא, מתנגדי משטר, אקדמאים, אנשי דת וכמובן יהודים רבים הנמלטים מהכיבוש המתקרב, איש-איש וסיפור תלאתיו ואסונותיו בפיו. אֶרִישֵׁיטֶדֶשׁ ופֶדְרוֹ נוֹנוֹ בן העשרים החלו שולחים מאות טלגרמות לליין'בוֹאָ ובהן פניות לאשר בקשות ויזה דחופות. כולן נענו בשתיקה. שוטרים הוצבו בפתח הקונסוליה המכותרת ובני דָּה סוֹאוֹנָה מְנָדֶשׁ פתחו את דירתם בפני המקרים הקשים ביותר. טיפוסים שונים ומשונים, בהם ילדה בת עשר, שחלקם כבר התנהגו בצורה לא לגמרי נורמלית, חלקו עתה עם הקונסול ומשפחתו המצומצמת את ביתם ומזונם. בסוף מאי ביקשה אישה פורטוגזית אשרה, שלא הצריכה רשות, אבל לבן-זוגה בן השמונה-עשרה הייתה נתינת זרה והבעיה התעוררה מחדש. הקונסול רשם את הבחור כאחיה. כשהגיע הזוג לפורטוגל התגלתה התרמית, ועוד הערה נרשמה בפנקס ההולך ומתמלא.

לנוכח שתיקת ממשלתו שיגר דָּה סוֹאוֹנָה מְנָדֶשׁ לארצו בקשה חליפית: האם יוכל, לאור המצב, לקבל סמכויות נרחבות יותר כדי לטפל בבעיה ההומניטרית המחריפה? עכשיו לא איחרה התשובה לבוא: יואיל הקונסול הכללי לקרוא שוב את "חוזר מס' 14". במאי הגיעה לכל הקונסוליות הוראה מפורשת עוד יותר מסֶלְזֶר: "בשום פנים אין להעניק אשרות ללא אישור מליין'בוֹאָ לכל מקרה לגופו". משמעות הדבר הייתה שמעתה היו כל הקונסולים הפורטוגזיים בעולם נטולי סמכויות למעשה, פקידים ותו-לא של משרד החוץ בראשות הרוזן עצמו.

בתחילת יוני הכריז רודן ספרד, פְּרַנְסִיסקוֹ פֶּרְנַנְדֶּז, על שינוי מעמד ארצו מ"ניטרלית" ל"לא-נלחמת", אות ברור של התקרבות לדיקטטורות העמיתות של היטלר ומוסוליני. זה זמן רב היה הֶנְרִיקוֹ לִיסְמֹ חייב טובה לפיהרר על שסייע לו לנצח במלחמת האזרחים. בינו לבין סֶלְזֶר, לעומת זאת, שררה חשדנות הדדית. הפשיסט הגדול חשש מהפשיסט הקטן שמא יחליט לקיים את הברית העתיקה שנחתמה שלוש-מאות שנה קודם לכן בין פורטוגל לבריטניה, בעוד זה האחרון פחד מפני מהלך פתאומי שבו יספח שכנו ממזרח, בהסכמת גרמניה ואיטליה, את ארצו הקטנה. שני ה"קאודיוס" חתמו, אם כן, על "ההסכם האִיֶּבְרִי" שהבטיח אי-לוחמה וידידות בין שתי המדינות. סֶלְזֶר, זהיר כדרכו, גם ביקש משגרירו במדריד, פֶּדְרוֹ טְאוּטוֹנִי פֶּרֶיֶרָה, מאדריכלי ההסכם, לדווח לו על הלכי הרוחות בספרד. השגריר, שנודע באהדתו לנאצים, הזהיר בתשובה את אדונו כי "חלאת המשטרים הדמוקרטיים" הנוהרת לפורטוגל אינה מוצאת חן בעיני הספרדים.

פליט מפולין, הרב חיים קרוגר, הגיע לבורדו עם אשתו וששת ילדיו. בשמעו את השם מְנָדֶשׁ, המוכר יותר בצורתו הספרדית מְנָדֶס או מְנָדֶז, חשד כי מדובר ביהודי ותבע לדבר אישית עם הקונסול. עדותו, המופיעה

בפורטוגזית באתר חב"ד [], רצופה ביטויים כמו "גִּנְלֵד", "אוי יי איז מיר" ו"גרױסֶה מְנֵש" (איש גדול). איש גבוה היה הרב, כמִנְדֵּשׁ עצמו, אך בניגוד לקונסול בריא-הבשר היה צנום וארך-זקן. האם אתה יהודי? שאל ישירות. דֶּה סװאַנְזֶה מִנְדֵּשׁ השיב בחיוך תשובה מתחמקת. הרב הציג את אשתו וילדיו. אם נישאר פה, אמר, איני יודע מה יהיה גורלנו. גם לי יש ילדים, אמר הקונסול, ואני מבין את הרגשתך. נפשו נקשרה בנפש הרב. הוא הזמינו לגור בביתו ושלח בקשה לשמונה אשורות לו ולמשפחתו. מִלִּין'פּוֹאָ, בה כבר גבר הרוגז על עזות פני הקונסול המיתמם (בשביעי ביוני דיווחה המשטרה החשאית למשרד החוץ על עוד שלושה אזרחים פולניים שנעצרו עם אשורות בחתימתו), הגיעה תשובה ב-13 ביוני, כמובן שלילית. אל תדאג, אמר דֶּה סװאַנְזֶה מִנְדֵּשׁ. אסדר ויזות לכולכם.

עכשיו הפך המפגש בין שני האנשים לגורלי. הרב, עכשיו בן-בית, לא הסתפק בחייו וחיי בני משפחתו אלא תבע מהקונסול בשם כל בני עמו: תן אשורות לכולם כי כל מי שיישאר כאן ימות! כל הלילה, סיפר הבן סִפֶּשֶׁטְנָאוּ, דיברו השניים. השיחה ערערה את שיווי משקלו של מִנְדֵּשׁ, שנראה כאילו פגעה בו פתאום מחלה קשה.

סָזֶר דֶּה סװאַנְזֶה מִנְדֵּשׁ הבן, בנו של האח התאום, ברח מפאריז ובא לבורדו. בתדהמה פילס דרך בין המון הפליטים אל בית הקונסול. איה דודי? שאל את בני הבית ונענה כי הוא סגור בחדרו.

כי בעוד מהומת הפליטים הולכת וגדלה הייתה זו השיחה עם קרוגר שהכריעה את הקונסול. הוא נפל למשכב. שלושה ימים, מהשלושה-עשר עד החמישה-עשר ביוני, שכב במיטה מנותק מהעולם, מזיע, גונח ומסרב לכל עזרה. לימים שמע ממנו סִפֶּשֶׁטְנָאוּ איך בילה לילה שלם בתפילה, וכי שיערו הלבין במהלך אותם ימים. אָנְזִ'לִּינֶה מילאה את מקומו וטיפלה בכל הפליטים בתוך הבית ומחוצה לו.

ז

כשקם מחוליו פתח את דלת השגרירות והודיע לקהל: מעכשיו יקבלו כולם אשורות. לא יהיו עוד עמים, דתות וגזעים. לבני משפחתו הודיע כי כוח אלוהי ממלא אותו. בבוקר יום ראשון, ה-16 ביוני 1940, כבר פעל הכוח האלוהי במלוא עוצמתו, ולעומתו היו הוראות כל ממשלה ארצית בגדר הפרעה חסרת חשיבות. כך החל מבצע ההצלה הגדול ביותר שעשה אדם אחד בתקופת השואה. "פס-ייצור" ביורוקרטי הוקם בחצר הקונסוליה, בו שירת בפחד גלוי גם המזכיר הכללי ז'וֹזֶה סֶאָפֶּרֶה. דרכונים נערמו בחבילות מול שורת ה"פקידים" שכללה את שני הבנים, קרוגר ועוד כמה פליטים, זה בודק ומעביר, אלה ממלאים פרטים, זה מטביע חותמת ובסוף דֶּה סװאַנְזֶה מִנְדֵּשׁ החותם בשמו. מדי פעם היה קרוגר קם ועובר על פני התור לקחת מידי הפליטים את דרכוניהם בחבילות כדי לחסוך בזמן. אז קיצר הקונסול האריסטוקרט את שמו כדי לחסוך עוד זמן, והיה חותם בפשטות "מִנְדֵּשׁ, מִנְדֵּשׁ, מִנְדֵּשׁ..." כמוכה תזזית. הם ויתרו על ארוחות הצהריים והערב ועבדו עד כי לא נותר בהם כוח. לא נגבו דמי רישום והאשורות אף לא נרשמו כדין ברישומי הקונסוליה. לפליטים חסרי דרכון ניתנה האשרה על תעודת הזהות ולחסרי מסמכים – על דף נייר.

סֶאָפֶּרֶה חזר והפציר בקונסול: למען אשתך וילדיך, חדל! גם הבת איזבל באה עם בעלה בדרכה מבלגיה לפורטוגל והתרתה בהוריה כי הם מסכנים את המשפחה כולה. אביה גייס אותה ואת אישה לפס הייצור ו"מִנְדֵּשׁ, מִנְדֵּשׁ, מִנְדֵּשׁ..." המשיך לפזז על הדרכונים. סֶאָפֶּרֶה ניסה לתת לנעשה מראית-עין של חוקיות ולהשליט סדר בהמון הסוער. פעם סגר את הדלת בפני אנשים שבאו בשעה מאוחרת מדי. "חזרו כשהדיקטטור לא יהיה פה," שמעו את הקונסול קורא אחריהם. איש הופיע בפתח הדירה בזמן ההפסקה שעשו בני הבית לאכול במטבח. כשראה את מִנְדֵּשׁ יוצא אליו נפל על ברכיו לפניו לבקש על חיי משפחתו. הייתי שגריר צרפת באחת הארצות, אמר לו, והגרמנים מחפשים אחריי.

"מְנַדֵּשׁ, מְנַדֵּשׁ, מְנַדֵּשׁ..." חתם הקונסול עד חצות, ובתור הענק הנדחק בחוץ לא ניכר אף רווח. בבוקר המחרת, 17 ליוני, התחדשה העבודה בכל עוז. באותו יום הושמע ברדיו צרפת נאומו של המרשל פטן בדבר כוונתו להכריז על "שביתת נשק" בין ממשלת וישי לבין כובשיה הנאצים. קלגסי הוורמאכט הם עתה במרחק ימים אחדים, ומאחריהם, כבשאר אירופה הכבושה, יבוא הגשטאפו. גם ב-18 ביוני עבדו האנשים עד הלילה. בפתח הקונסוליה הופיע הרוזן היינריך מדגנפלד. היודע כבוד הקונסול כי יורש-העצר האוסטרי הארכידוכס אוטו מהבסבורג, המסתתר עתה עם בני משפחתו בעיר, נמצא בראש רשימת המבוקשים על-ידי היטלר? ישוב הרוזן מאוחר יותר, באה התשובה בעוד "מְנַדֵּשׁ, מְנַדֵּשׁ, מְנַדֵּשׁ..." נרשם בשורת הדרכונים המתגלגלת על פס הייצור. אחרי השעה עשר בא הרוזן עם תשעה-עשר דרכונים. "מְנַדֵּשׁ, מְנַדֵּשׁ, מְנַדֵּשׁ..." חתם הקונסול, ואז ביקש הרוזן על חיי אוסטרים אחרים שהיו במחבוא. "מְנַדֵּשׁ, מְנַדֵּשׁ, מְנַדֵּשׁ..." נענה הקונסול ושליחו של בן הקיסר יצא מהבית מספר ארבע-עשרה ברחוב לואי השמונה-עשרה ובידו מאות דרכונים חתומים לבני עמו הנמלטים.

הבנים חזרו לפורטוגל לפני נפילת צרפת. בבורדו המשיכו הפליטים לצבוא על הקונסוליה עד ה-19 ביוני. אז הפציץ ה"לופטוואפה" את העיר. ההמון המבועת נס דרומה לערים טולוז, ביאריז, באיון ואנדייה שעל הגבול. מְנַדֵּשׁ כבר הורה טלפונית לראש הקונסוליה בטולוז אמיל ז'יסו להנפיק אשרות לכל דורש. האיש היה צרפתי ששימש כסגן-קונסול של כבוד, וביצע את ההוראה ללא חשש. באותו יום בו הופצצה בורדו ציווה סְלֹזֶר, לאור מכתב תלונה מהשגרירות הבריטית, כי עובד השגרירות בפאריז ייצא לחקור את אי-הסדרים בקונסוליה.

בתחנת המעבר אֵירוֹן שעל נהר בֵּינְסוֹאָה לא העזה ביקורת-הגבולות הספרדית שלא לכבד את האשרות לפורטוגל – וכי לא חֵיב ה"פֶּקטוֹ אֵיפֶּרִיקוֹ" כבוד הדדי כזה? – וכך חצו הרבבות את ספרד ברכבות מערבה. בהגיעם לגבול התרתחו הפורטוגזים על שכניהם: למה אתם נותנים להם לעבור? אם אנחנו מכבדים את ההסכם בין ארצותינו, ענו הספרדים בלגלוג, אין ספק שגם אתם צריכים לכבד אותו. וכך, על אדמת הִיסְפַּנְיָה המקוללת מזה דורות בחרם היהודים שגורשו ממנה, התרחש מחזה בל-יאומן כששתי ביורוקרטיות ערלות-לב צייתו כמי שכפאן שד לאיש אחוז דִּיבּוּק "מְנַדֵּשׁ, מְנַדֵּשׁ, מְנַדֵּשׁ...", מעניקות חיים לכל הבא בשעריהן בעוד פקידיהן מגדפים אלה את אלה בשפות מובנות לאשורן.

ח

שקט השתרר בקונסוליה וסביבותיה. מְנַדֵּשׁ יצא בעקבות ההמון הנמלט לִבְאִיוֹן. במאמץ פילס דרכו ברחובות הצפופים אל הקונסוליה הפורטוגזית בעיר-החוף הדרומית שכבר כותרה על ידי כחמשת-אלפים פליטים ועוד כעשרים אלף הצטופפו ברחובות סביבה. עובדי הקונסוליה הנצורים שברו חור בתקרה כדי לצאת. עוד אלה מדברים והנה איש דופק בכוח על הדלת ומצווה עליהם בשפתם לפתוח לו. שלום, אני ד"ר זֶה סוֹאוֹזָה מְנַדֵּשׁ, קונסול כללי של פורטוגל בצרפת, ובתוקף סמכותי אני מנהל מעתה את הקונסוליה הזאת. למה אינכם נותנים אשרות לפליטים? הקונסול הזוטר פָּרְיָה מְשֻׁדוֹ ענה: אני נמצא כאן כדי לציית לממונים עליי. יפה, אמר מְנַדֵּשׁ, אני ממונה עליך ועליך לציית לי. ההנחיות? פשוטות: ויזה לכל מבקש. פס ייצור חדש א-לה בורדו הוקם בקונסוליה בִּבְאִיוֹן מכל עובד זמין שניתן היה לגייס ו"מְנַדֵּשׁ, מְנַדֵּשׁ, מְנַדֵּשׁ..." התחדש במלוא עוזו. בשלושת הימים הבאים שמעו אלפים מהעומדים בתור את שמם נקרא לבוא ולקבל את חייהם בשנית.

שכנה מודאגת באה להזהירם. הראיתם כמה אנשים מצטופפים על מדרגות העץ? אסון יקרה אם לא יוכל גרם המדרגות לשאת את כולם. הקונסול הכללי העביר את פס-הייצור אל החצר. עוד זה חותם "מְנַדֵּשׁ, מְנַדֵּשׁ, מְנַדֵּשׁ..." החליט מְשֻׁדוֹ במשרדו לטלגרף ללִיז'בּוֹאָ לְדוּוּחַ על המתרחש. ליתר ביטחון גם טלפן

לפְּרִיָּקָה במדרִיד, לִידַע גַּם אוֹתוֹ. הַשְּׁגִיר יֵצֵא מִיד לְדַרְכוֹ עִם שְׁנֵי פְקִידִים נוֹסְפִים אֶל מַעְבֵּר הַגְּבוּל סִפְרָד-צִרְפָּת, נִסְעָה שְׂרָבִים יִשְׁלְמוּ עֲלֶיהָ בְּחִיָּהֶם.

שְׁלוֹשָׁה יָמִים הַמֶּשִׁיךְ הַקּוֹנְסוֹל הַכִּלְי לַחֲתוֹם עַל אֲשֵׁרוֹת, בְּמִלּוֹנוֹ, בְּמִכּוֹנִיתוֹ וּבְפִילּוֹ בְּרַחוּב, עַד שִׁיבֵשׁ הַדִּיּוֹ בַּעֲטוֹ. אַחֲרֵי הַצְהָרִיִּים ב-22 בְּיוֹנִי, יוֹם חֲתִימַת שְׁבִיתַת הַנֶּשֶׁק בֵּין גֶּרְמָנִיָּה וְצִרְפָּת, יֵצֵא מִבְּאִיּוֹן לְאֶנְדְּיָה שְׁעַל הַגְּבוּל (בְּתַחֲנַת גְּבוּל זֶה מִמֶּשׁ, בַּעֲדוֹ --- שְׁנִים, יִפְגְּשׁוּ הַיִּטְלָר וּפְרַנְקוֹ). צִרְפָּת כּוֹלָה כֹּבֵר נִכְנָעָה וְאֵל הַפְּלִיטִים כִּלְתָּהּ הָרַעָה. טִלְגֵּרְמָה נוֹסֶפֶת הַגִּיעָה מִלִּיָּ'בּוֹאָ לְאֶנְדְּיָה בְּנִסְיוֹן לְהַשִּׁיג אֶת הַפְּקִיד הַסּוֹרֵר. זֶה כֹּבֵר הִיָּה בְּרַחוּבוֹת אֶנְדְּיָה עִם הַחֲתוּמַת שְׁלֵקָה מִהַקּוֹנְסוֹלִיָּה. "מִנְדֶּשׁ, מִנְדֶּשׁ, מִנְדֶּשׁ..." נִרְשָׁם מַעֲתָה לֹא רַק עַל דְּרוֹכָנִים אֲלָא גַּם עַל דְּפִי נִיִּיר וּבְפִילּוֹ גִּזְרֵי עֵתוֹן, בְּתוֹסֶפֶת הוֹרָאָה בְּכַת־יָד לְכַבֵּד אֶת הַ"וִּיזָה" הַמְּאוֹלְתֶּרֶת. הַסִּפְרָדִים הַמִּשְׁכִּיכוֹ לַעֲשׂוֹת כֵּן וְזֶרֶם הַפְּלִיטִים בְּרַכְבָּת עַל פְּנֵי חֲצִי-הָאֵי לֹא פִּסְקוּ. לִימִים יִסְפֹּר מִנְדֶּשׁ בַּעֲדוֹתוֹ עַל אִינְסַפּוֹר מַעֲשֵׂי הַתִּאֲבָדוֹת שֶׁנּוֹדְעוּ לוֹ בְּאוֹתָם יָמִים בֵּין פְּלִיטִים שֶׁלֹּא זָכוּ לְאֲשֵׁרוֹת. הָרֵב קְרוֹגֵר, בְּהַמְתִּינוּ לְתוֹרוֹ בְּתַחֲנַת בִּיקוֹרַת הַגְּבוּלוֹת בְּאִירוֹן, הִיָּה עַד לְמַרְיָבָה בֵּין הַפְּלִיטִים הַנִּדְחָקִים אֶל הַמַּעְבֵּר לְפְקִידִים הַסִּפְרָדִים. אִזּוֹ הוֹפִיעַ אִישׁ גְּבוּה וִיפָּה שְׁנִיגֵשׁ אֶל הַשַּׁעַר, נִפְנָף בְּנִיירוֹתָיו הַדִּיפְלוֹמַאטִיִּים מוֹל הַשּׁוֹמְרִים וּפְתַח אוֹתוֹ בְּמוֹ-יָדָיו לְרוּחוֹהָ. קְבוּצָה נוֹסֶפֶת עֲבָרָה אֶל שֹׁטֵף סִפְרָד וְרַצָּה אֶל תַּחֲנַת הַרַכְבָּת.

בְּאוֹתוֹ יוֹם, ב-22 בְּיוֹנִי, הִגִּיעַ פְּרִיָּקָה לְאִירוֹן שֶׁבְּגְבוּל סִפְרָד וּמִשָּׁם בְּלִילָה לְבִאִיּוֹן מִהַצֵּד הַצִּרְפָּתִי, שֶׁם פָּגַשׁ פְּקִיד נוֹסֵף שֶׁבָּא מִלִּיָּ'בּוֹאָ, וַיַּחֲדוּ חִיבְרוּ מִסְמָךְ חֲדָשׁ הַמְּגִדִיר מִי זָכָאִי לוֹוִיזָה. מִשָּׁם הַמִּשְׁכִּיכוֹ לְאֶנְדְּיָה, שֶׁם, לְמַחֲרָת, פָּגְשׁוּ סוֹף-סוֹף אֶת הָאִישׁ שֶׁהִיָּה מְדַלֵּג בֵּין שְׁלוֹשֶׁת עָרֵי הַגְּבוּל. חִיבִיבִים לְצִיַּת לְהוֹרָאוֹת! צַעֲקוּ פְּרִיָּקָה עַל מִנְדֶּשׁ. לֹא אִם הֵן סוֹתֵרוֹת רִגְשׁוֹת אֲנוּשִׁיִּים, עֲנֵה מִנְדֶּשׁ. פְּרִיָּקָה הַסִּתְכַּל בְּבִגְדָיו הַפְּרוּעִים וַיִּדַּע מִה יְדוּחַ לְאֶדוֹנָיו. הוּא הוֹדִיעַ לְסִפְרָדִים כִּי הַקּוֹנְסוֹל הַכִּלְי אֵינוֹ בָּקוּ הַבְּרִיאוֹת וּלְכֵן כָּל הוֹוִיזוֹת שֶׁנִּתְּן בְּטוֹלוֹת. אִישׁ אֵינוֹ יוֹדֵעַ מִה עֲלָה בְּגוֹרֵל אֱלֹהֵי שְׁפְּרִיָּקָה בִּיטֵל אֶת אֲשֵׁרוֹתֵיהֶם בְּיוֹם הַהוּא. לִימִים יִכְתּוּב הַדִּיפְלוֹמַט הַזֶּה בְּזִיכְרוֹנוֹתָיו כִּמְהָ טֵרַח לְסִיַּע לְפְלִיטִים הַמִּסְכָּנִים. לְמַחֲרָת, ב-24 לְיוֹנִי, הוֹרָה פְּרִיָּקָה לְמִנְדֶּשׁ לְשׁוּב מִיד לְבוֹרְדוֹ. מִנְדֶּשׁ חָשׁ מִיד לְכִיוּן הַהַפּוֹךְ, אֶל הַגְּבוּל, לְדַאֵג כִּי הַנִּיירוֹת ו"מִנְדֶּשׁ, מִנְדֶּשׁ, מִנְדֶּשׁ..." עֲלִיהֶם יִכּוּבְדוּ. בְּאוֹתוֹ יוֹם דִּיוּחַ עֵיתוֹן סִפְרָדִי כִי קוֹנְסוֹל פּוֹרְטוֹגַל בְּצִרְפָּת יֵצֵא מְדַעַתּוֹ. אִזּוֹ הַחֵל הַ"מִּשְׁוֹגֵעַ" לְחַפֵּשׁ דְּרָכִים נוֹסֶפּוֹת. בִּזְכָּרוֹ כִּי בַּחֲזָרָה מִפּוֹרְטוֹגַל עָקַף אֶת גֶּשֶׁר אִירוֹן-אַנְדִּיָּה בְּנִקּוּדַת גְּבוּל אַחֲרָת, פָּקֵד עַל כָּל הַפְּלִיטִים בְּעֲלֵי הַרַכְבָּ לְנִסּוּעַ בַּעֲקֵבוֹתָיו. לְחִיילִים הַסִּפְרָדִים בְּתַחֲנָה הַנִּידָחַת לֹא הִיָּה טִלְפוֹן, וּשְׁמַע הַקּוֹנְסוֹל פּוֹרַע-הַחוּק טֵרֵם הִגִּיעַ לְאוֹזְנֵיהֶם. כִּמְהָ מִיָּלִים אֲוִמְרוֹת-שְׂרָרָה לְשׁוֹמְרֵי הַתַּחֲנָה וּמִנְדֶּשׁ נוֹפֵף לְשִׁלּוֹם לַעֲדוֹ שִׁירָה.

עַד ה-26 בְּיוֹנִי, יוֹם לְפָנֵי הַגַּעַת הַצּוֹרֵר, עוֹד נִרְאָה בְּרַחוּבוֹת אֶנְדְּיָה. הֵיטֵב יָדַע כִּי אֵינוֹ עוֹד קוֹנְסוֹל וְכִי עֲלָיו לְהִתְיַצֵּב מִיָּד בְּאַרְצוֹ. הוּא יִתְיַצֵּב, אֲבָל רַק אַחֲרֵי שִׁיחָתוֹם "מִנְדֶּשׁ, מִנְדֶּשׁ, מִנְדֶּשׁ..." כָּל עוֹד יֵשׁ חַיִּים שְׁבִיכּוֹלָתוֹ לְהַצִּיל. כִּשְׁשֵׁב בְּאוֹתוֹ יוֹם לְבוֹרְדוֹ, שְׁעַל מוֹסְדוֹתֶיהָ כֹּבֵר הַתְּנוֹסֶס צֶלֶב-הַקֶּרֶס, חִיכּוֹ לוֹ כִּמְהָ טִלְגֵּרְמוֹת: ב-23 לְיוֹנִי הוֹרָה סֶלְזֶר לְשִׁלּוֹל מִמֶּנּוּ אֶת כָּל סְמִכוּוִּיתָיו. קוֹדֵם לְכֵן הוּצָא נִגְדוֹ צוֹ מַעֲצָר. בְּדִירָתוֹ הָרִיקָה אִירָח עוֹד כִּמְהָ פְּלִיטִים וְלֵהֶם נָתַן אֶת הַמַּתָּנָה הָאַחֲרוֹנָה שֶׁנּוֹתְרָה לוֹ: דְּרָכָנִים פּוֹרְטוֹגַזִּיִּים שִׁמְנָעוּ מִשְׁלֹטוֹנוֹת וַיִּשִׁי מִלְשָׁלוֹחַ אוֹתָם לְמַחֲנוֹת הַמוֹת.

לַעֲתָ הַהִיא, כַּעֲשָׂרָה יָמִים מִקּוֹם הָאִישׁ מִמִּיטַת חוֹלָיו, כֹּבֵר חֲתָם "מִנְדֶּשׁ, מִנְדֶּשׁ, מִנְדֶּשׁ..." כְּשִׁלּוּשִׁים אֶלְף פַּעַם, כַּעֲשָׂרָה אֲלָפִים מִתּוֹכָם עַל אֲשֵׁרוֹת לִיְהוּדִים. מִסְפֵּר הַנִּיצוּלִים הוּא כִּנְרָאָה גְּדוֹל בְּהִרְבָּה שֶׁכֵּן הִרְבָּה מִהָאֲשֵׁרוֹת נִיתְּנוּ לְמִשְׁפָּחוֹת שְׁלֹמוֹת [].

ט

עָרֵי פּוֹרְטוֹגַל הַתְּמַלְאוּ בְּהַמוֹנֵי פְּלִיטִים, בִּינֵיהֶם מְנַהִיגִים גּוֹלִים וּדְמוּיוֹת מִפּוֹרְסִמוֹת. כַּשֶּׁהִגִּיעוּ בְּנֵי מִשְׁפַּחַת הַמְּלוּכָה הָאוֹסְטְרִית לְלִיָּ'בּוֹאָ תִּבַּע הַיִּטְלָר אֶת הַסִּגְרָתָם. סֶלְזֶר סִירֵּב אֲבָל רִמְזוּ לְאוֹרְחָיו כִּי אֵינֶם רְצוּיִים. הַקֶּבֶסְפּוֹרְגִים הַפְּלִיגוּ לְאַמְרִיקָה (לִימִים יִהְיֶה זֶה הַנִּסְיָן אוֹטוֹ, מֵאֲדִרִּכְלִי אִיחוּד אִירוּפָּה, שִׁיבּוֹא בְּתַפְקִיד

רשמי לפורטוגל שאחרי נפילת הדיקטטורה). הניצולים הריעו לסלֶזֶר על שהציל את חייהם. הגדיל לעשות המגזין האמריקני "לייף" שהכתיר אותו בתואר "הפורטוגזי הגדול ביותר מאז אֶנְרִיקָה הנווט." ה"נדיב" קיבל בענווה את השבחים ודאג להבטיח שנתיב התחבורה שפתח מֶנְדֶשׁ יישאר פתוח כל ימות המלחמה. את נקמתו מהפקיד ששם ללעג את הוראותיו ייקח מעתה בדרכו, עד תום.

י

ב-18 ביולי חזר אֶרִישֶׁטֶיֶדֶשׁ לפורטוגל. אחוזת המשפחה בקֶבֶנֶשׁ דָּה וִירִיאָטו התמלאה בשאון הילדים, הנכד ועוד שתיים או שלוש משפחות פליטים בלגיים, שקיימו במקום בית-ספר מאולתר. פרננדה, המשרתת שחייתה עם המשפחה בבורדו, חזרה עמם לאחוזתה. בפני אמה של פרננדה, שלפני שנים רבות שלחה אותה לעבוד בבית מֶנְדֶשׁ, הביע הקונסול-לשעבר את צערו על שלא יכול היה לדאוג לעתיד טוב יותר לבתה. המולת הילדים המשתובבים כיסתה את הענן שהיה רובץ על גורל משפחתם. ז'וֹזֶה נעשה מטרה ללעגם של אחיו על נטיותיו הפרו-סֶלֶזֶריות. פָּדְרוֹ נוגו נראה הולך מדי פעם, לבוש מחלצות, לאחוזת הדוד סֶזָר, לחזור אחרי דודניתו כפי שעשה אביו לפניו, בעוד האחים מקניטים אותו בתעלולים כמו להשתין לתוך נעליו החדשות. במרוצת השנים התחתנו שלושה מילדי אֶרִישֶׁטֶיֶדֶשׁ עם ילדי סֶזָר.

באוקטובר הופיעה אנדריאה בבית-החולים בלִיז'בּוֹאֶז כדי ללדת את ילדתו החדשה של מֶנְדֶשׁ, פרי הרומאן החשאי ביניהם. מארי-רוז נולדה ב-19 באוקטובר. בוש על בגידתו באשתו, לא הכיר מֶנְדֶשׁ בילדה והיא נשלחה לדודיה בצרפת.

בית-דין משמעתי הוקם לדון את מֶנְדֶשׁ. הוא ואֶנְזִ'לִינָה שכרו דירה בלִיז'בּוֹאֶז כדי להיות קרובים למוסדות הממשלה. חרף היותו עורך-דין לא הורשה להגן על עצמו בשימוע. "אכן הייתה זו מטרתי," כתב בתצהירו, "להציל את כל אותם האנשים, אשר סבלם היה בל-יתואר. צו מצפוני... מעולם לא חדל להדריכני במילוי חובותיי, בידיעה מלאה של אחריותי."

האם תפס עד כמה היה כתב-האישום הרסני? לבד מההפרות הבוטות והחוזרות של כל הוראותיו של סֶלֶזֶר, הייתה גם התלונה המוזרה של השגרירות הבריטית בבורדו [] על שִׁמְנֶדֶשׁ דחה את הטיפול במבקשי אשרות בריטיים (שהיו זכאים לאשרות על פי הנחית סֶלֶזֶר) לאחר שעות העבודה ואף גבה תמורתן מחיר מופרז. לפחות פעם אחת תבע תמורת האשרה "תרומה" לקרן צדקה פורטוגזית. ניתן רק לשער עד כמה התרת סֶלֶזֶר, גאון האופורטוניזם ואמן ההליכה בין הטיפות, על התעלול הנוסף הזה. לא זו בלבד שהקונסול עז-הפנים הביך אותו בפני ידידיו הגרמנים כשנתן אשרות לשנואי-נפשם, ובפני בני-בריתו הספרדים כשהפך את ארצם לפרוזדור המוני, אלא שהבאיש את ריחו אף בפני הבריטים, שגם בעיניהם רצה למצוא חן. הקונסול אמר היה לדעת שמעשה זה רק יוסיף על צרותיו. "מדוע אפוא נהג כפי שנהג?" שואל מילגרם [], והשאלה נותרת ללא מענה.

בית-הדין מצא אותו "בלתי-כשיר מקצועית" והמליץ להשעותו לששה חודשים, אם כי הכיר בנסיבות מקלות לעבירותיו. זו הייתה רק האקדמה לפורענות. למנכ"ל משרד החוץ סֶמְפִּיֹּו היה חשבון אישי עם האח סֶזָר מֶנְדֶשׁ מהימים בהם היה האחרון שר החוץ, ועליו הוטל לאשר את גזר הדין. הוא ביטל את הנסיבות המקלות, ובהתחשב בעובדה שהקונסול היה עוד גאה במעשיו המליץ להורידו בדרגה לצד ההשעייה. עתה הועבר התיק לעיונו של הרודן. אם קרא סֶלֶזֶר גם את תצהירו של הנאשם, הרי שזה עשה עוד כמה שגיאות: הוא פרט אמנם על נימים כמו מצוות הנצרות, כבודה של פורטוגל בעיני העולם וחוקתה האוסרת גזענות, ואף הזכיר את הסכנה שארבה לנשים מבין הפליטים ליפול קרבן ל"יצר המין החייתי של הטוטונים," אבל הוא גם כינה את הגרמנים "האויב" ושב והזכיר את רגשותיו בתור אב לשנים-עשר ילדים – לא טיעון מוצלח במיוחד באוזני רווק ערירי שהתגורר עם שתי אחיותיו, בתולות זקנות אף הן []. ואם גם שמע מה"פודֶה" על פרשת האהבים של הקונסול, סלידתו רק גברה. ובעוד מֶנְדֶשׁ אהב מסעות

ועמים אקזוטיים – בחצר אחוזתו התנוססו דגלי כל הארצות בהן נולדו ילדיו – סְלֶזֶר ממש תיעב את העולם החיצון: כשהיה בפאריז הסתפק בקריאת שמות התחנות במטרו, ואת אנגולה, החשובה במושבות האימפריה שלו, ראה רק באטלס [1]. סְלֶזֶר היה למעשה קסנופוב מוצהר שרצה לבדוד את ארצו מהשפעות זרות. וכי לא פטר כמה שנים קודם לכן את סְזֶר מְנֶזֶש על שתמך בשיטת החינוך השוודית? עתה בא תאמו של זה ומציף את הארץ בזרים מכל אירופה! ואם הבחין סְלֶזֶר גם בפזרנותו של הקונסול, שהתלונן עתה מרה על מצוקתו הכלכלית, הייתה לו עוד סיבה לבוז לו: הוא עצמו, שר האוצר הקפדן, הפרופסור לכלכלה שלבש בגדי כומר שחורים, הטיף תמיד לחסכנות. וכך, כהוגש פסק-הדין לאישורו, הנחית את המהלומה האחרונה: בעוד סְמֶפִּיו ניסה לפחות להציל את פרנסתו של מְנֶזֶש לצד הורדתו בדרגה, הורה סְלֶזֶר כי בתום ההשעיה יפוטר מְנֶזֶש ללא גמלאות. גם רישיונו כעורך-דין נפסל.

מְנֶזֶש ההמום ערער בנובמבר, לשוא. אבל ממש באותו חודש, כאילו עדיין לא קלט את חומרת מצבו, חתם יחד עם הבנים אָרִישְׁטִידֶש, ז'וֹזֶה, ז'רֶלְדוֹ ופֶדְרוֹ-נוֹנו על עצומה למען דמוקרטיה בפורטוגל. בתגובה זומנו כולם לחקירה במשטרה. מעתה היו מוסדות החינוך חסומים בפני הבנים.

המשפחה נקלעה לחרפת רעב. בצר לו פנה מְנֶזֶש במכתבים אישיים ל"הוד מעלתו" שלא טרח לענות. סְלֶזֶר המציא עינוי מיוחד לשנוא-נפשו: הוא היה מזמן אותו לראיון, נותן לו לחכות יום שלם במסדרון כשכל הפקידים העוברים על פניו מעמידים פנים שאינם מכירים אותו, ואז היה נשלח כלעומת שבא. פרננדה שמעה אותו ממלמל פעם כשחזר מאוחר בלילה "כך לא ייעשה! לא ייעשה!" גם קרובי משפחה התנערו ממנו. אבל רוח האיש נותרה איתנה. לרב קרוגר שבא לבקרו בלִיז'בּוֹאָ אמר: אם כל כך הרבה יהודים סבלו בגלל לא-יהודי אחד, ודאי שיכול לא-יהודי אחד לסבול בגלל יהודים רבים [2].

הקהילה היהודית בלִיז'בּוֹאָ קבעה לו קצבה חודשית. יחד עם פליטים אחרים הופיע הקונסול ומשפחתו בבית-התמחוי שהקימה סוכנות הסיוע היהודית היא"ס. האיש שאהב לעמוד ליד תנור הלחם בקֶבֶנֶש דֶה וִירֵאָטוֹ ולהאכיל את ילדי הכפר מצא עצמו עומד בתור לצד הדלפונים שרק אתמול התקהלו בפתח הקונסוליה שלו. יצחק ביטון, נער שעזר לדודתו במטבח, שמע איש הדור-לבוש מדבר עם אשתו וילדיו בפורטוגזית מושלמת והעיר לו כי יש חדר מיוחד לפורטוגזים ליד חדר הפליטים. "כאן כולנו פליטים", חייך מְנֶזֶש.

באחוזת המשפחתית עמוסת המשכנתאות, שאחזקתה נעשתה קשה מיום ליום, התמסר מְנֶזֶש לחינוך ילדיו, אותם לימד מתמטיקה, היסטוריה ושאר מקצועות בית-הספר. הוא עקב בתקווה אחרי התקדמות בעלות הברית. הבנים קרלוס וסֶבֶשְׁטִיאָו, שהיו בעלי אזרחות אמריקנית, הצטרפו לכוחות ארה"ב. סֶבֶשְׁטִיאָו השתתף בצניחה בנורמנדי, לא הרחק מהעיר אֶנקֶאנְשֶה שנתנה לאחד מאבותיו את שם האצולה השני של משפחתו.

שבועות אחדים לפני תום המלחמה פקד השבץ את מְנֶזֶש והותירו משותק חלקית ברגל ויד ימין. לוֹאִיש פִּילִיפֶה נעשה מזכירו והאח הרחמן שלו.

ב-30 באפריל 1945, בהתבשר העולם על מות היטלר, הורידה פורטוגל את דגליה לחצי התורן למשך יומיים לאות אבל על מות ידידה. כעבור שבועיים נשא סְלֶזֶר נאום לאומה: חובתה המצפונית של הממשלה הייתה לארח את הפליטים. הלוואי ויכולנו לעשות יותר.

מְנֶזֶש וקרוגר, לִיז'בּוֹאָ 1940

סָזָר מִנְדֵּשׁ, עתה שגריר במקסיקו, ניסה לסייע. גם הוא חשב שיוכל להועיל בהזכרת אהבתו לאחיו בפני סָלְזָר, והגדיל לעשות כשהזכיר את הקטע בנאומו של הרודן בו התפאר בעזרה שניתנה לפליטים. עד מהרה איבד את משרתו לחמש שנים.

ב-1948 פקד אירוע מוחי את אַנְז'לִינָה והיא לא שבה להכרתה. בהיעדר טיפול רפואי השכיבה בעלה ובניה במיטה בדירת מרתף טחובה. בבית נשבה רוח פרצים כי כמה דלתות נעקרו בחורף לשמש להסקה. כעבור ששה חודשים נפטרה. עתה קרא מִנְדֵּשׁ לאנדריאה ונישא לה. הוא שיכנע את לוֹאִישׁ פִּילִיפָה להגר לקנדה. כמה פליטים הציעו עזרה כספית למושיעם אך זה סירב בתוקף. ההיא"ס סייע לילדים, שלא יכלו לעבוד או ללמוד בארצם, לצאת מפורטוגל ולהשתקע בבלגיה, אפריקה, קנדה וארה"ב. מילדיו ביקש רק זאת: עשו שיידע העולם כי פעלתי נגד משטר שפסע בעקבות היטלר ומוסוליני [1]. סֶבֶשְׁטִיָּאוֹ שלח לו מארה"ב את כתב-היד של ספר ושמם "בריתה דרך הגיהנום" שכתב על מעשי אביו. הכל קרה, אישר אָרִישְׁטִידֵשׁ.

את שנותיו האחרונות בילה עם אנדריאה, שהייתה בזבזנית אף יותר ממנו והחמירה את מצבו הכספי. פעמים אחדות נסעו לצרפת לבקר את בתם מארי-רוז ואף ניסו לשכנעה לבוא לגור אתם. הילדה, שאהבה את אביה אבל פחות את אמה, העדיפה להישאר עם דודיה. מִנְדֵּשׁ התקשה בכתיבה. אנדריאה כתבה את מכתביו והוא חתם עליהם.

כ-1954, והוא בן ששים ותשע, נפטר משבץ נוסף ודלקת ריאות שבאה בעקבותיו. "הוא מת במקום בו נולד", קוננה פרננדה, "רק שהוא נולד בארמון ומת עני. היה זה כאילו נרצח ישוע בשנית."

זיק אנושיות הבלית מלשכת הנבל בארמון סאו-בֶּנטו: כרטיס ביקור הגיע לסָזָר ועליו "תנחומיי". סָזָר חי רק מעט יותר משנה אחרי אחיו.

פסל גדול של ישוע שהקים מִנְדֵּשׁ נותר ליד הבית המתפורר בקֶפֶנְשׁ דֶּה וִירֵאָטוֹ, כתזכורת לדבריו "מוטב שאעמוד עם אלוהים נגד האדם משאעמוד עם האדם נגד אלוהים."

כמיליון איש עברו במהלך המלחמה על פני אֵיבֶרִיָה בנתיב שפתח הקונסול והרודן לא העז לסגור.

יא

ב-1967 העניקה ישראל למִנְדֵּשׁ את תואר "חסיד אומות העולם". פורטוגל המשיכה להשתיק את זכרו כל עוד היו בשלטון סָלְזָר וממשיכו, מֶרְסֵלוֹ קָאָטָנוֹ. רק ב-1976, שנתיים אחרי הפלת הפשיזם, אישר ראש-הממשלה מֶרְיוֹ סוֹאָרֵשׁ מתן אות כבוד למִנְדֵּשׁ. ב-1987 ביקש סוֹאָרֵשׁ, והוא עתה נשיא פורטוגל, את סליחת בני המשפחה וכעבור שנה הצביע הפרלמנט הפורטוגזי פה אחד בעד החזרת הדיפלומט המת לשירות החוץ. באותה שנה העניקה לו ישראל אזרחות כבוד. ב-1995 ערך סוֹאָרֵשׁ קבלת פנים רשמית לבני המשפחה, אבל ראש הממשלה, קֶבֶקוֹ סִילְנָה, הצהיר ללא בושע בפני פְּדָרוֹ נונו כי אילו עשה אביו את אשר עשה כיום, היה נענש באותה מידה [2]. משפחת מנדש זכתה לפיצויים. לא מרצונה הטוב החזירה פורטוגל את כבוד בנה הנשכח אלא בעיקר תחת לחץ חזק מארה"ב אותו הובילו בעיקר פליטים יהודים, קרן ראול ואלנברג, חברי קונגרס ממוצא פורטוגזי, וילדי מִנְדֵּשׁ. מארי-רוז קראה בעיתונים על אביה ומיהרה להתאחד עם אחיה ואחיותיה.

פְּדָרוֹ נונו מִנְדֵּשׁ נפטר ביוני 2005. מילדי אָרִישְׁטִידֵשׁ נותרו סֶבֶשְׁטִיָּאוֹ, טרזינה, ז'ואָאוֹ פֶּאוּלוֹ ומרי-רוז. כמה מהעוסקים בשימור מורשת מִנְדֵּשׁ הם נכדיהם המשותפים של התאומים.

ב. כיוונים בספרות הפסיכואנליטית

בהשוואה עם הספרות הפסיכואנליטית הענפה העוסקת במושגים ונבליים מההיסטוריה העתיקה והחדשה, רק עבודות מעטות ניסו להבין מה התחולל בנפשם של הגיבורים עושי-הטוב. רק עצות מעטות, אם כן, נוכל לקבל מהפסיכואנליזה כדי להבין את האיש שלנו.

אריקסון [] ניסה להתחקות אחר שורשי פילוסופיית אי-האלימות של גאנדי בחוויות ילדותו ונערותו. הלילה שבו העדיף מוהאנדס בן השש-עשרה לבלות עם כלתו הצעירה במקום לסעוד את אביו הגוסס נתפס בעיני אריקסון כפצע פער בנפשו של גאנדי, שהרבה ממעשיו כמנהיג יכולים להיחשב כמאמצי תיקון לחטא נערותו. ביוגרף לא פחות חודר מאריקסון היה גאנדי עצמו, שבאוטוביוגרפיה שלו "נפתולי עם האמת" (---, יצא לאור מחדש בשם --- ---) תיאר בכנות פסיכולוגית חודרת את חייו ואת התפתחותו הרוחנית. גאנדי הצעיר הכה את אשתו ובייש אותה כשלא עשתה את רצונו. לימים סיפר כי ההשלמה הכנועה בה ספגה קסטורבא את ההתעללות היא שלימדה אותו את סוד אי-האלימות. כנות זו, למרבה הצער, כשלה בצורה טראגית בכל הקשור לבנו הבכור, של גאנדי, הרילאל, אליו התכחש אחרי שהמיר את דתו ולא הזכירו אפילו במילה בסיפור חייו. כל אלה מצטרפים לתמונה מוכרת: הגיבור, המופיע כמושיע בחייהם של רבים, נושא רגש אשמה כבד על מה שעיווה ביחסיו עם הקרובים לו.

פנטאזיית התיקון עומד גם במרכז ניסיונו של סטור [] להבין את סוד כוחו של צ'רצ'יל מול היטלר. צ'רצ'יל סבל כל חייו מהתקפי דיכאון חמורים, ובהתחשב בהזנחה הפושעת בה נהגו בו הוריו בוודאי היה גורלו נחתם כחולה-נפש לולא אומנתו המסורה שניסתה למלא את החסר. סטור, כפרויד, חושד כי ביסוד הדיכאון חבוי זעם קשה שאינו מעז לבוא לידי ביטוי כלפי אנשים שהחולה מאמין כי הוא רק אוהב אותם. לכן, מציע סטור, כשעמד צ'רצ'יל מול הרשע הממשי של היטלר, יכול היה לכוון אליו את כל זעמו ולהישבע לסלקו מן העולם ללא כל מוסר כליות, שהרי עתה היה הזעם הזה מוצדק מבחינה מוסרית. תקופות אלה העניקו לנפשו של צ'רצ'יל הקלה עצומה מדיכאון וגייסו את האומץ, הנחישות והכריזמה שנדרשו לו כדי להנהיג את ברטניה עד לניצחון.

אבל אם פנטאזיית התיקון מניעה אנשים למעשים כבירים, היא יכולה להסביר את האומץ שלהם אבל לא את היותם אנשים טובים. עבודתו של קוהוט [] שהוזכרה בפתח מאמר זה עוסקת בפסיכולוגיה של האומץ, כשהגיבורים המשמשים לניתוח הם --- שול ואחותו סופי, הסטודנטים שהנהיגו את מחתרת "הוורד הלבן" נגד המשטר הנאצי, ופרנץ ייגרשטר, האיכר האוסטרי האלמוני שניסה להרוג את היטלר.

המהפכה שחולל קוהוט ב־פסיכואנליזה סובבת סביב מושג הנרקיסזם, נטייה נפשית שפרויד ראה בה בעיקר תופעה נסגנית בעוד קוהוט סבר שמידה מסוימת שלה חיונית לבריאות הנפשית. הנרקיסזם עומד גם ביסוד התופעה שלפנינו. אין ספק שהגיבור, אפילו אם הוא בודד וזוכה לגינוי במקום להערצה, שואב סיפוק נרקיססטי אדיר מהיותו קדוש מעונה.

אבל בנקודה זו עולה מתוך הפסיכואנליזה עצמה הבדל ברור, תיאורטי וערכי גם יחד, בין שני התחומים. מהתיאוריה משתמע כי יש לחפש פתולוגיה נפשית בחייו של נבל, אבל לא בהכרח בחייו של אדם מלא אהבה וחמלה. ההבחנה הזאת עשויה להישמע צדקנית במבט ראשון, כאילו מגייסים אנו תיאוריה להצדקת שיפוטנו המוסרי. אבל הפסיכואנליזה באמת עושה הבחנה כזאת: כבר פרויד [] הגדיר נורמאליות כ"יכולת לאהוב ולעבוד." הוא סבר [] כי השנאה בנפש התינוק קודמת לאהבה, בשל היות הראשונה מופיעה מוקדם יותר כנגד כל איום בעוד השנייה דורשת יציבות גדולה יותר של ה"אני." בלי קשר לנכונות טענה זו, גם ממנה משתמע שהאהבה היא הצורך הבוגר יותר. קוהוט

אטווד וסטורולוו

המרפא הפצוע

שאלות

כפועלו, גם קורותיו של האיש לא היו רגילים, ונשאלת השאלה אם לא ניתן למצוא קשרים בין שני היבטים אלה של חייו. ברור שפראלון, הביוגרף האוהב, יודע על מְנַדֵּשׁ יותר ממה שהוא מוכן לספר

ילדות

מאחזות המשפחה בקבאנס דה ויריאטו מתנשאת ראשונה דמותו של האב, השופט ז'וזֶה דֶה סוֹאוֹזָה מְנַדֵּשׁ, כמי שבוודאי השפיע מאוד על התפתחות בנו. הסיפורים מתארים אותו כאיש ישר מאוד שסירב לשוחד, הדגשה שממנה משתמע שמעשים כאלה נחשבו למקובלים באותם ימים. הוא דאג לרווחת האסירים, אותם אנשים שאותם שלח הוא עצמו לכלא

פחות נעימה היא דמותה של האם אֵנֶז'לִינָה. אנו שומעים כי המשרתות פחדו להינשא ולהקים משפחות פן תפטר אותן.

תאומות

פרט אחד מזדקר מיד מסיפור חייו: הוא היה אחד מתאומים זהים. את עוצמת הקשר בין שני אחים כאלה לא יוכל, מן הסתם, להבין שום אדם שלא חווה אותה בעצמו. למרבה הצער, השתלטות הפסיכיאטריה הביולוגית על הפסיכולוגיה בשנים האחרונות גרמה לכך שכמעט כל מחקר פסיכולוגי על תאומים עוסק בניסיונות המייגעים להוכיח כי תכונותיהם הנפשיות הן תורשטיות, וכך נעלם כמעט לגמרי המחקר הפסיכודינמי, כפי שקרה בתחומים כה רבים של הפסיכולוגיה המודרנית. ---, פסיכואנליטיקאי, תיאר את חוויותיו לאחר מות אחיו התאום.

פנינקילמפי-קרולה ועמיתה

במובנים רבים התאום ממלא בחיי הפעוט תפקיד חשוב אפילו מאלה של האם והאב. ההכרח לחיות מגיל אפס במחיצת יצור זהה בכל המובנים הגופניים, השכליים ובמידה רבה גם הרגשיים מפתח בפעוט יכולות מיוחדות, ובראשן היכולת לאמפתיה

הורות

ארבע-עשר ילדיו של מְנַדֵּשׁ הם תופעה יוצאת דופן בכל הקשר שהוא. המחיר הכלכלי היה ניכר ובוודאי המקצועי: הוא הגיע לדרגת קונסול בעוד סָזָר כבר הספיק להיות שר-חוץ ושגריר. האם הייתה זו אהבה גדולה לילדים? ניסיון להוכיח את גבריותו? מחאה נגד אמו שמנעה ממשרתותיה מלהינשא ולהקים משפחות?

ב. מוצא: מְנַדֵּשׁ היה "פידאלגו" (או בהיגוי הספרדי "הידאלגו"), לאמור, בן אצולה. אפילו השמות הפרטיים שניתנו לו ולאחיו התאום מייצגים גאווה אריסטוקרטית גלויה: סָזָר משמעו קיסר ואריסטוס היא מילה יוונית שמשמעה "הטוב ביותר". שמענו כי הוא עצמו היה מלוכן, ולכן אולי לא מקרה כי שניים מבניו נקראים בשמותיהם של שני בני מלך פורטוגל: לואִישׁ פִּילִיפָה, שנרצח עם אביו, ומנואל השני, מלך פורטוגל האחרון.

אבל מוצא זה מקפל בתוכו קונפליקט קשה מנשוא. בני מְנַדֵּשׁ היו אנוסים, "מראנוס" (חזירים) הוא הכינוי הרווח (עד היום!) בספרד ובפורטוגל לצאצאים אלה של יהודים שהעדיפו להמיר את דתם ולהישאר בארצותיהם אחרי הגירוש. עד היום ממשיכים אנשים אלה לקיים בסתר כמה "מצוות" שהם עצמם אינם יודעים מה פירושן.

הילד השנים-עשר, לואִישׁ פִּילִיפָה, העיד כי לידתו התקבלה בשמחה ובפינוקים מצד כל בני המשפחה [ ].

נהגם של אָרִישֶׁטִידֵזֶשׁ ואנדריאה סיפר איך פעם הסיע אותם בבוקר שבו התברר שאנדריאה הרתה שנית (הריון שהסתיים בהפלה). שניהם, סיפר, לא חדלו מלצחקק.

מטבע הדברים החומר כאן הוא אנקדוטלי מאוד כי מקורות היסטוריים אינם יכולים לתעד דברים כאלה, אבל נדמה לי שהעליזות והנטייה לצחוק אופייניים למיטיבים רבים. לינקולן, שהיה מאוד לא אהוד על המערכת הפוליטית בווינגטון, נתפס כפתטי בגלל נוהגו לספר לאורחיו בדיחות שלא הצליח לסיימן רק בגלל שהוא עצמו השתנק מצחוק עוד בטרם סיים את הבדיחה. בסרט על חייו של מרטין לותר קינג מופיעה סצנה הנשענת ללא ספק על מקרה שהיה: קינג וחבר עוזריו, בהם הכמרים הצעירים ג'סי ג'קסון ואנדרו יאנג, מגיעים לחדר במלון ואז, בעקבות הערה תמימה שמשמיע יאנג על נשים, הם מפילים אותו על המיטה ומדגדים אותו עד שהוא צורח.

משותף למיטיבים רבים: הם קסנופילים.

בְּשִׁעָה הָיָא נִגְשׁוּ הַתְּלִמִּידִים אֶל יֵשׁוּעַ וַיֹּאמְרוּ: מִי אֶפּוֹא הַגָּדוֹל בְּמַלְכוּת הַשָּׁמַיִם? וַיַּקְרָא יֵשׁוּעַ אֵלָיו יֶלֶד קָטָן וַיַּעֲמִידֵהוּ בְּתוֹכָם. וַיֹּאמֶר אֲמֵן אֲמֵן אֲנִי לָכֶם אֶם לֹא תָשׁוּבוּ לִהְיוֹת כִּיְלָדִים לֹא תָבֹאוּ אֶל־מַלְכוּת הַשָּׁמַיִם (מתי י"ח 3-1).

באחוזת המשפחה בקבנאש דה ויריאטו הסבו לא אחת כשלושים איש לשולחן המשפחה, כי מְנַדֵּשׁ נהג להזמין לארוחה את כל מי שהיה באותה עת באחוזה.

מנהל האחוזה, העיד כי הצטווה להשאיר את דלת המטבח פתוחה לכל עובר-ושב וכי אָרִישְׁטִידֵשׁ בעצמו היה לעתים מאכיל את ילדי הכפר היחפים, איתם אהב מאוד לשחק.

המשבר לווה בהתחלפות בין התרגשות גדולה, "כמו חום", לאפיסת כוחות

קונסול-הכבוד הפורטוגזי בבאיון, מנואל ויארה בראגה Manoel Vieira Braga

שכנראה היה חלק מ"פס הייצור" של מְנַדֵּשׁ למרות שהכחיש זאת: מְנַדֵּשׁ היה צוהל ועם זאת מודע למצב

אֶנְז'ִינֶה נקראה לא-אחת מלאך כיאות לשמה ונהגה במשרותיה כאילו היו חברותיה.

נתקלתי בשתי שאלות מנוגדות: הראשונה: מה הפלא? איך זה שכולם לא היו כמוהו?

בימים אלה נבחר נשיא חדש לפולין, לך קצ'ינסקי. תאומי הזהה, יארוסלב, פרש מהמירוץ לראשות הממשלה כדי לא לבלבל את הציבור.

דן ורן אלתרמן, אלופי הטריאתלון הישראלי

הרצל ובלפור חקק

פראלון אינו מתייחס למוצא היהודי כלל, ורק בסוף הספר מזכיר לגנאי את העובדה שבמסמכים מימי סְלֶזְך נרשמו הערות על מוצא המשפחה מאנוסים שהתנצרו ב-1497. גם העיר בורדו לא התלהבה

ב-1990 התאחדה מארי-רוז עם אחיה ואחיותיה.

פדרו ביקש מ"יד ושם" ב-1998 לכבד גם את זכר אמו.

מעדותו של הרב קרוגר, שחקר אותו בפגישתם הראשונה לפשר שמו, עולה תשובה מתחמקת, מלווה בחיוך: בפורטוגל קובעת הדת השלטת ודת אחרת אסור להזכיר.

נקל להבין מה תבע ממנו הרב, במפורש או במובלע: אם אתה מזרע ישראל, לא במקרה התמנית לתפקידך זה – וּמִי יוֹדֵעַ אִם לָעֵת קִזְ'אֵת הַגְּעֵת לְמַלְכוּת (אסתר ד 14).

השם מנדס, שמשמעו בספרדית בן מנדו, נפוץ מאוד

איני יודע אם ידע זאת מְנַדֵּשׁ, אך בעיר אטוורפן בה עבד תשע שנים הייתה עוד אישה מפורסמת לבית מנדס, דונה ביאטריס מנדס, שלימים חזרה אל שם אבותיה, דונה גראציה נשיא

בימים בהם שירת מְנַדֵּשׁ בצרפת כבר דרך כוכבו של היהודי פייר מנדס פראנס (1907-1982), לוחם החירות ולימים ראש ממשלת צרפת.

המסמך שניסחו פְּרִיָּקָה ושותפיו דורש שמהגרים צרפתיים יהיו gente limpa, מונח מימי האינקוויזיציה הפורטוגזית ומשמעו "לא יהודים".

אבל

שלא כפדרו-נונו שסייע לאביו, ז'וֹזֵה, עדיין בדיכאון, שקע בנגינה בפסנתר

במאמר מוסגר, קשה שלא לתהות על שמו של האיש שעמד לשטן על דרכו של מְנַדֵּשׁ. פְּרִיָּקָה, בפורטוגזית "עץ אגס", ידוע כשם אופייני מאוד לאנוסי פורטוגל שבבחרם שמות נוצריים העדיפו שמות עצים (קוראים רבים זוכרים בוודאי את אברהם פְּרִיָּקָה, נהג אוטובוס נחבא אל הכלים וזמר לאדינו מופלא, שנפטר בטרם-עת). ומי יודע אם אפילו ה"אוליביירה" שבשמו של סְלֶזֶר לא בא ממקור דומה. על הדעת עולים עוד צאצאי אנוסים מפורסמים שנעשו לשונאי ישראל, ובראשם תומס דה טורקמדה, מייסד האינקוויזיציה. לגבי שני הספרדים המפורסמים ביותר, קולומבוס וסרוונטס, יש עדויות רבות למוצא יהודי. אפילו רודן ספרד פראנקו, שנטה לא-אחת חסד ליהודים, נחשד

האם זה מה שהניע גם את הצורך ממדריד?

וּכְשֶׁהִיָּה הַשָּׁר מוֹנְטִיפִּיּוֹרִי בֶּן שְׁמוֹנִים
אֶז בָּאוּ לְבֵיתוֹ הַמְּלָאכִים הַלְכָּנִים
עֲמְדוּ עַל מִטָּתוֹ וְכָךְ אָמְרוּ אֵלָיו:
"הִקְדֹּשׁ בְּרוּךְ הוּא רוֹצֶה אוֹתְךָ אֵלָיו"

וְעֵנָה הַשָּׁר מוֹנְטִיפִּיּוֹרִי בְּדִיוק:
"סִלְחוּ לִי רַב'וֹתִי, אֲךָ בְּאַמַּת אֲנִי עֶסוּק
כִּי יֵשׁ הִרְבֵּה צָרוֹת לְאַחֵינוּ בְּעוֹלָם
הַנֶּה פּוֹגְרוֹם בְּרוֹסְיָה, אֵיךְ לֹא אָבּוֹא אֲצֻלֶּם?
כִּי מִי אִם לֹא אֲנִי יַעֲזֹר פֹּה לְכֻלָּם?"

וּכְשֶׁהָיָה הַשָּׁר מוֹנֵטִיפִיּוֹרִי בֵּין תּוֹשָׁעִים
אָמְרוּ לוֹ: "תַּעֲלֶה, כִּי שָׁם לְמַעַלָּה מְבַקְּשִׁים"
שָׂאֵל אוֹתָם הַשָּׁר: "תִּגִּידוּ, אֵיךְ אֶכֶּל?
אֵיךְ עֲלִילַת הַדָּם בְּדַמְשֶׁק תִּבְטַל?"

הֵלֵּא צָרִיךְ לָלֶכֶת לַפֶּתַח הַנִּבְנוֹה,
לְהַגִּיד לוֹ: תִּתְּבַיֵּשׁ וְאֵיךְ מְרֻשִּׁים דָּבָר כָּזֶה
וְאִם צָרִיךְ לָשִׁים לוֹ בֶּיֶד אֵיזָה בְּקוֹשִׁישׁ
מִן מַתָּנָה גְּדוֹלָה, אַךְ שְׂאִישׁ בָּהּ לֹא יִרְגִּישׁ
אֲזַי מִי אִם לֹא אֲנִי לְתִרְכֵּי אֵת זֶה יִגִּישׁ?

פֶּרֶאֱנָקֵל: מִשְׁמַעוֹת בַּמַּחֲנוֹת הַרִיכוֹז

כָּל מִי שֶׁהִרְגִּישׁ: אֲדֶרְנָלִין לוֹוִרִיד, קוֹקֵאִין בֶּהֶסְנֶפֶה וּשְׁלוֹשׁ כּוֹסִיּוֹת אֶסְפֶּרְסוֹ כִּפּוֹל.

עוד רב התמוה על הידוע, ואת החסר ישלים עתה הדמיון. הנה בשלישי באפריל 1954, בבית החולים הפרנציסקני של מסדר השילוש בליז'בוץ, שוכב אַרְיֵשְׁטִידֶשׁ המשותק. ילדיו נפוצו אל כל קצווי תבל ולידו רק אחייניתו הבוכייה מדלגה. חיוך קלוש על פני הגוסס ועווית קלה אוחת באצבעות יד ימינו. הן נעות, כמדומה, בקצב קבוע... כן, הן חוזרות וכותבות, באותה מונוטוניות, את אשר כתבו אז, מבוקר עד ערב, ארבע-עשרה שנה קודם לכן. שוב יושב טוב ומיטיב ליד שולחן-השרד בבורדו, שוב רץ איש באמוק-אהבה ברחובות פֶּאִיִּין וְאַנְדֶּה, בלבן צו האל ובידו עט נובע חסד לחתום עוד אינספור פעמים שם, שם מוליד תקוה, משיב נפש ומצהיל פנים, שם החוזר ומחייה באותה נחישות בה שקודים אחרים על מלאכת המוות, שם ותו-לא, והוא מן הערבים והנאדרים בשמות אנוש מאז ומעולם: "מֶנְדֶּשׁ, מֶנְדֶּשׁ, מֶנְדֶּשׁ..."

מקורות

1. אליצור, א. (2005) זכר עמלק וטעם החזיר: האנטומיה של השנאה המטאפיזית. מתוך: בכור היצירה: יובל ליצירתו של פרופ' שלמה שוהם. עורך: חמי בן-נון. עמ' 186-119. תל-אביב: שערי משפט.
2. הרסגור, מ. (1976) מהפכה בפורטוגל. תל-אביב: עם עובד.
3. מילגרם, א. (1999) פורטוגל, הקונסולים מטעמה והפליטים היהודים, 1938-1941. יד ושם – קובץ מחקרים, כ"ז: 95-122.
4. Kruger, H. (Testimony, year unknown)
<http://www.chabad.org.br/biblioteca/artigos/Aristides/home.html>
5. Deutsch, H. Z. (1997) *The Forward*, July 11, 1997. Reprinted in the *Reunir: The Journal of the de Sousa Mendes Society*, 111, January 1998.
<http://www.saudades.org/500yrs2.htm>
6. Cirurgiao, M.J., Hull, M. D (1998) Aristides de Sousa Mendes. *Lay Witness, the Publication of Catholics United for the Faith*, October 1998.
<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/biography/Mendes.html>
7. Mendes, L. P. (year unknown) Words of Remembrance.
<http://www.saudades.org/mendes2.htm>

ilirmiku7798@hotmail.com

מדלנה קרלוס פרננדה אנריקה איזבל גליתיה